

Така численна й рижностороння діяльність Гринченка дає йому право на мисце въ першому ряді середъ діячivъ українськихъ.

Литература: 1) Огоновський—Історія літератури руської (української), ч. III. 2) Южаковъ—Дневникъ журналиста (Русское Богатство, р. 1895 кн. X).—3) Большая Энциклопедия, томъ VII, стр. 607.—4) Revue des traditions populaires, 1897, № 2.—5) Этнографическое Обозрѣніе, 1898, № 1.

Весъ хлиба.

I.

рай села стояла хата поганенька, а въ ій живъ селянинъ изъ жинкою та зъ дытыною—хлопчыкъ бувъ невелычкий, недавнечко народився. Вже третій рикъ бувъ, якъ вони побралися,—зъ чужого села винъ іи взявъ,—а все ніякъ не могли збыться на хазяйство. У ихъ тильки й було худобы, що тельчка,—купили іи торишню весну,—та й та недавно здохла. А хочъ бы й не здохла, то все жъ годувати ничымъ було бъ. Якъ усе недороды, то й самимъ йисти ничего—не те, що тельчи. Поплакала Горпина за тельчию, такъ хиба зъ того поможеться?

На весну зовсімъ у селянина не стало хлиба. Тыжнивъ зотри позычками жили, а теперъ уже хто його знає, якъ і жити—никто й позычать не ставъ, усякий каже:

— Шо я тоби позычатиму? У мене въ самого, може, дити голодни сидять, а тоби давай, давай, а назадъ и не сподивайся. Ты вже онъ у всього села напозычався. Тутъ самъ за мишокъ хлиба, може, хто-й-зна щб виддавъ бы!

Раяла жинка Петрови до пана пити, нанятыся. Пишовъ на сусидній хутиръ—не взяли: и такъ багато, кажуть, наймытивъ. До другого пана пишовъ, такъ той глянувъ, що въ Петра одежда—лата на лати, подумавъ, що голтипака, пройдysвить якыйсь,—не скотивъ и говорыты.

— Геть! — каже, — багато васъ тутъ ходыть такыхъ!.. Женить його!

И выгнали. Зовсимъ не знавъ Петро, шо й робыты. У кого коняка була, такъ хочъ возыты панськи дрова зъ лису наймалыся, а йому й того не можна.

Одного ранку встала Горпына вдосвита. Дытына ще спала. Молодыца почала тыхесенько биля печи поратыся, а Петра послала дровъ урубаты. Порається, а сама думае:

— Якъ бы цей тыжденъ такъ-сякъ перебудыся, а тамъ, може, помигъ бы Господь, то пойихала бъ до батька въ Сыроватку,— може бъ воны хочъ зъ мишечокъ далы. Лыхо безъ коня: то сила бъ, пойихала, та й годи; а теперъ, покы то выпрохаешъ у кума того коня!..

Видчынылыся двери. Петро внисъ дрова, додолу кыдае.

— Та не грюкай бо такъ, дытыну збудышъ! — каже Горпына.

Ростопыла молодыца въ печи, постановыла горшыкы. Тоди пидійшла до дижки зъ борошномъ, глянула:

— Петре, а Петре!

— Га?

— А що мы оце робытымемъ?

— Якъ?

— Борошна тильки на разъ, та й то хлибыны на дви.

Помовчавъ Петро, дали каже:

— Шо жъ його зробышъ? я вже й самъ не знаю...

— Хиба ще питы попрохаты?...

— Та до кого жъ иты, колы у всіхъ напозычалыся такъ, шо никто вже не дае?

Горпына й сама се добре знала. Замовклы обое. Прокинулась дытына въ колысци, молодыца взяла іи на руки, почала годуваты. Вона вхопылася голодна, та й кынула: молока нема. Тильки ще дужче заплакала. Каже Горпына:

— Хочъ бы вже самы, та оцей дытыны не було, а то тильки дывышся, якъ воно мучытесь: сама голодна й воно голодне що дня, бо молока нема й тришки.

Петрови самому дытячый плачъ мовъ ножемъ серце краявъ. Такъ хиба жалемъ пособышъ?

— Знаешъ що, Петре? Пиды попрохай старосту—може винъ зъ гамазеивъ дастъ?...

Мовчыть Петро, а дытына все плаче, усе мовъ ножемъ серце крае. Уставъ Петро, каже:

— А пиду! Не здыхаты жъ изъ голоду!

Узявъ шапку, ще постоявъ, подумавъ, а дали й пишовъ мовчки. Винъ знатъ, що староста не може самъ даты, а все жъ пишовъ, щобъ хочъ не чуты, якъ дытына плакатыме.

— А може й дастъ?—думае,—хто його знае?.. Треба попрохаты добре. Шкода, що на чвертку ратушнымъ нема.

Прышовъ Петро въ ратушу, увійшовъ, перехрестывся: „Здорови! зъ середою!“—сказавъ и ставъ биля порогу. Староста въ кутку за столомъ сидивъ, а пысарь зъ шахвы паперы вымавъ, по столу роскладавъ. Бильше никого въ ратуши нема, тильки Петро та ихъ двое. И збираеться все Петро сказать, та ніякъ не зможе, думае: „А якъ скаже—ни, не дамъ?“ И якъ подума про се, подума що тоди въ його дома и жинка, й дытына голодни сидитымуть, такъ и духъ йому перехбуть, и не вымовыть винъ ничего, тильки стоить биля порогу, шапку драну въ рукахъ круте. Бачывши староста, що йому чогось треба, аничого не каже винъ,—ставъ самъ пытаться:

— А чого тоби, Петре?

Пидійшовъ Петро блыжче, вклонывся.

— До вашои мылости,—каже.

— Ну?

— Не положить гниву, прыйшовъ оце до васъ... Отъ уже третій день мало що й иивши сидымо... Сьогодни й крыхты въ роти не було и борошна нема...

— Ну, то що?

— Не положить гниву!.. Я вже всюды прохавъ, такъ хто жъ його позычыть, якъ у самого, може, нема?.. Такъ я оце... чы не дозволылы бъ зъ гамазеивъ хочъ мишечокъ даты?...

Глянувъ на його староста, засміявся.

— Ге, хлопче! цього мы не можемо своею волею зробыты, на це дозвилъ одъ началства треба.

— Одъ управы земськои, розуміешъ?—каже пысарь.

— Та воно такъ,—каже Петро,—Та чы не можна бъ якъ не будь тамъ, хочъ трошки...

— Та й чудный же ты який, чоловиче! Ты жъ чуешъ, що ни, ніякъ не можна.

Постоявъ Петро, помовчавъ, дали каже:

— Та може воно такъ, и безъ управы?... Хочъ не багато...
— Та тоби жъ кажутъ, чы ни? Позакладало тоби?—вызви-
рьвсь пысарь.

А Петро все стоить, не йде. Винъ и самъ не розумивъ,
чого ще винъ ждавъ. Тильки якъ же його йты безъ ничего?
Дома жъ и картоплю вже затого всю пойдяты!.. Хиба ще разъ
спытатися?...

— Та я виддавъ бы скоро, ось тильки бъ заробывъ, такъ и
виддавъ бы...

Зовсимъ розсердывся пысарь:

— Та кажутъ же тоби, що ни! Що тоби, сто разивъ казаты?
Хочъ ты йому коляку на голови тешы, а винъ усе—дай та дай!
Ну, люде!..

Пишовъ зъ ратуши Петро.

II.

Забавыла Горпына дытыну, положыла,—сама зъ останнъого
борошна спекла два перепычки, картопли зварыла та борщу. По-
рається, а сама думае:

— Сьогодни такъ-сякъ перебудемося, та й завтра... якъ да-
дуть Петрови, то може й до батька не треба буде йихаты. Ни,
хочъ и дадуть, а все жъ на сивбу немае,—йихаты не мынеться.

Повыимала молодыця перепычки, хату вымела й сила
прясты. У самой прядыва не было сього року—сіяты не было де,
такъ чуже брала прясты одъ повисма. Усе за тыждень якыхъ
два сорокивки заробыть, а то й копу.

— Копу заробышъ за тыждень, а на карбованця зйисы,—думае
Горпына, нытку выкручуючи.

Колы чуе, рыпнулы синешни двери, думае молодыця:

— Мабуть Петро... Чи несе жъ хочъ що небудъ?...

Справди Петро. Увійшовъ мовчкы, сивъ на лави, ничего не
каже. Позырнула Горпына на його и видразу вгадала, що дурно
винъ ходывъ.

— Петре,—каже,—ничого не далы?

— Кажутъ, що безъ панивъ земськихъ не можна...—понуро
видказавъ Петро.

Мовчать обое. Петро, похнюпывши голову, сыдьть сумный-
сумний. А Горпына скыллась на прядку и не пряде вже. Гля-

нувъ на hei Петро,—така вона змучена, зовсімъ змарнила. И жалко йому стало іи. Пидійшовъ до hei, обнявъ, каже:

— Годи, голубко моя, годи! не журися...

Пидняла очи Горпина, а въ очахъ слозы.

— Мы то перетерпымо,—каже,—а дытына якъ? Яково ій терпіти?

Та й заплакала Горпина тихо, дали каже:

— Та вже жъ така, мабуть, наша доля. Якъ Богъ поможе, то й перетерпымо.

То розважыты жинку хотивъ Петро, а теперъ чуе, якъ у самого на серци все важче та важче стае. А якъ сказала вона, що терпіти треба, не вдергавсь винъ:

— Та докы жъ його терпіти?—ажъ скрикнувъ.—Уже жъ и такъ, здається, дня не мынае, щобъ не терпили!

— Та вже жъ, мабуть, такъ Богъ давъ! — знову каже Горпина. Насупувся Петро.

— Та хиба жъ мы вже таки гришни, хиба жъ немае вже й гришнійшихъ одъ насъ, що таке лыхо мы терпымо?

Ничого не сказала Горпина, замовкъ и Петро похмуреный. Мовчыть, а думы снуються въ голови:

— Хиба жъ то правда? За вищо жъ мусымо зъ голоду вмираты? Староста не давъ, а якъ самъ, то хиба не бере видтиля жъ? Торикъ же вкравъ четверть ячменю... Вони крастымуть наше добро, а ты зъ голоду вмирай и дытына вмирае нехай!

И злисть обняла Петра, така злисть у його въ серци заворушилася видразу на старосту, що й не сказати.

— Винъ у достаткахъ,—думае Петро,—та ще й краде, а я голодный, то що мени робыты?

И хто й зна що зробивъ бы винъ старости, такъ запалыся. Схопувся похмурый зъ мисця, пишовъ зъ хаты. По двору блукае, а думка не кыда:

— Не вмираты жъ изъ голоду! Мое жъ добро, не чые тамъ, бо й я жъ туды ссыпавъ, а теперъ, якъ мени йисты ничего, такъ даты не можна! Ну, такъ я жъ у васъ не прохатыму! Я й самъ безъ васъ визьму!

И скильки винъ не думавъ, то все одно въ голови стоить: „визьму“!

— Не чуже жъ я визьму, а свое. Колы не дають самы, треба крыткома браты.

И такъ винъ потроху до тієи думки звыкъ, що зовсімъ не лякавсь ії. Спершу йому здавалось ажъ страшно, якъ винъ про се думавъ, а теперъ ничего, звыкъ. И якъ звыкъ и не ставъ ії зовсімъ боятись, тоди наважився зробити такъ, якъ надумавъ.

— Пиду, дирку въ гамазеи продовбаю и наточу!—думае Петро.

Тильки ось... Якъ про се Горпynи сказати? Винъ знатъ добре, що вона зроду того не скоче. Винъ знатъ, що хочъ якъ ії вмовляй, а на се не пидмовышъ. А що жъ його бильше робити? Винъ бачивъ округы себе лыхо й не мигъ тому лыхови запобигти. Винъ бачивъ, що й люде не хотили йому помочи даты. Онъ староста краде, а йому такъ не давъ! Усюды неправда. И теперъ йому не здавалося грихомъ украсты. А все такы боявся казати про се Горпynи, бо почувався, що й винъ не по правди робить.

А Горпynи стала помичати, що зъ Петромъ робиться недобре щось. Все похмурый та смутный ходить. Почне вона пытатися, ничего не каже, або: „Та такъ... Щось голова болить“. Иноди жъ гляне понуро такъ на неї та й одмовыть: „А зъ чого жъ його веселому буты?“

Бачила молодыця, що не такый ставъ Петро, а запобигти лыхови не знала чымъ, тильки журылася ще дужче.

А тымъ часомъ хлиба вже не було, картоплю всю пойилы, затого вже зовсімъ ничего йисты буде. До батька не довелось Горпynи пойихати—коня никто не давъ, а пишки хиба жъ лехко сорокъ верстовъ до Сыроватки пройти, та ще зъ дытыною. А покынуты ії не можна: и такъ ледви жыва тією краплею молока, а якъ покынуты, тоди й зовсімъ хто й зна що буде.

Бачить усе те Петро и знову самъ соби каже: „Визьму! Не здыхати жъ, якъ собаци! Хай Горпynи що хоче каже“.

Одного разу лежить винъ у ночі зъ жинкою на полу, не спыться йому, бо думки не дають. И думае винъ: „А що, якъ Горпynи заразъ скажу?“

Але не сказавъ, тильки ще дужче почавъ зъ одного боку на другий перевертатися.

— Чого ты, Петре?

— Ничого,—каже.

Стала вже дримати Горпynи, чуе, клыче Петро:

— Горпynо!

— Га?

— Знаешьъ, що...

— Ну?

Ставъ Петро, знову боиться казаты.

— Та я ничего... Я хотивъ спытаться, чы йе у насъ вода въ хати? пыты хочу.

— Та въ дижци жъ...

Уставъ Петро, наче воду пишовъ пыты, а въ самого думка:
Сказаты? Та вже жъ одъ неи не сковаешся—чы теперъ, чы тоди,
а казаты доведеться.

Прышовъ, знову лигъ биля жинки, вкрывся.

— Горлыно, що жъ дали робытымемъ?

Ничого не каже молодыця: вона вже вси думы передумала,
та ничего не выгадала. Каже Петро:

— А я... я... Знаешьъ, що я думаю?...

— Що?

И знову Петро зупынывсь, дали видразу заговорывъ швыдко,
неначе поспишаеться:

— Не здыхаты жъ изъ голоду!... Имъ ничего—онъ и староста:
самъ гроши громадськи краде, а намъ хлиба шматка не дае. Хиба
жъ нема й нашого тамъ? Хай! Панькаться зъ имы, чы що? Хиба
воны розуміють? Узяты та наточыты зъ гамазеи!...

— Богъ зъ тобою, Петре! Що ты кажешъ?!

Ажъ разсердыvсь неначе Петро:

— А що жъ, зъ голоду,—каже,—вмираты?

— Грихъ, Петре! На те Божа воля!... Богъ таcъ давъ... А чужого
не рушъ, не рушъ! Грихъ, Петре!

— Грихъ! А зъ голоду вмираты—якъ? Хиба я своею, волею
йду?

— Дакъ що, Петре,—перетерпity треба... Не ходы!...

Страшно видразу стало Горлыни за Петра. Прыгорнула
вона його:—Петре, годи! Богъ поможе... Пидешъ самъ до батька,
воны дадуть... А те покынь, зовсимъ покынь! Грихъ!

То вагавсь хочъ трохы Петро, а теперъ, якъ стала Горлына
вмовляты, знову пиднялась у його на людей злисть, такъ и клекоче
у грудяхъ.

— Пиду,—говорыть,—не кажы мени ничего,—пиду!

III.

День помынувъ, ничъ настала. Диждався Петро пивночи, одягся, узявъ зъ собою тры мишкы й свердель и пишовъ до гамазеивъ.

Ничъ була темна. Петро перейшовъ свій городъ, выйшовъ на выгинъ. На души въ його якось спокійно було. Винъ уже разъ наважився зробити се дило и бильше не думавъ про те, яке воно. „Пиду и вкраду“, — думавъ винъ, и єйому не здавалося, що винъ погано робить, бо винъ просто забувъ про се, не наче бъ то про се й думати ничего було. Винъ спокійно й смиливо йшовъ, ничего не лякаючись.

Ось выгинъ кинчается, щось зачорнило здалека. „Гамазеи“, — подумавъ Петро. — „У сторожа гамазынныка вже не свистеться, — будуть повни тры мишкы“.

Лехкою ходою пишовъ винъ дали. Уже недалеко. Тильки, що се? Голосно, дзвинко видгукнувсь у повитри крытъ. Мабуть съчъ. Знову кричить, „нявка“ — ни, се сова. И видразу страшно Петрови стало. Щось перехопило духъ, серце застукало въ грудяхъ. Винъ зупынчився, ставъ прыслухатися. За спиною ажъ холодъ пробигъ.

— Піймають, піймають! Злодій!...

И зновъ одразу наче снигомъ обсыпало. То смиливый бувъ и спокійный, а теперъ все те зныкло. Винъувесь тремтивъ.

— Йти, чы не йти? — думавъ винъ. А якъ піймають?

Винъ знову почавъ прыслухатися. Але навкруги всюды було такъ тихо, що винъ мигъ чуты, якъ у його въ грудяхъ колотылося серце.

— Може вернутыся?... А завтра знову будемо безъ хлиба!... Ни вже — пиду!

И винъ тихо, тихо почавъ прокрадатися до гамазеивъ, пидайшовъ до ихъ, ще разъ озырнувсь округи. Въ темряви ничего не видко. Тоди винъ полизъ пидъ будивлю. Винъ що-року ссыпавъ зерно у засики знати, зъ якого вони бэку. Обережно пидлизъ винъ до того мисця, лигъ на спину. Тоди наставывъ свердло, почавъ вертигы. Сухе дерево трохы затрицтало. Петро зупынчився, прыслухаючись. Дали зновъ почавъ робити. Свердло

глыбше та глыбше влазыло въ дерево—незабаромъ и дирка буде.
Петро зъ усiei сылы налигъ на свердло, лежачы на спыни.

— Аговъ! Семене! Э, стонадцять кипъ!...

Петро здригнувсь. Хто се? Сторожъ? Серце колыхнулось у грудяхъ, а дали немовъ застыгло—Петро слухавъ. Холодный пить выступывъ у його на лоби. Винъ такъ и закам'янивъ, пиднявши руки вгору до свердла. Знову чуты:

— Семене! Семене!.. А щобъ тоби! Ну, я й самъ, хиба мени що? Не вмію заспиваты?.. Стонадцять!.. Гей!..

Ой тамъ за байракомъ

Танцювала рыба зъ ракомъ...

П'яну писню чуты було биля сэмой гамазеи. И якъ хтось иде, чуты.

Та гей! танцювала рыба зъ ракомъ.

А цыбуля...

— Тю на твого батька!.. Чого сюды? Ни, я сюды не хочу, я до дому пиду!

Гей, а цыбуля зъ часныкомъ,

А дивчына зъ козакомъ!

П'янй пишовъ. Голосъ и хода затыхлы. Петро не вору шывсь. Винъ затримавъ духа й ждавъ. Ось уже никого не чуты. Винъ ще прыслухавсь. Ни, нема ничего. Тоди останнимъ натыскомъ винъ докинчывъ дирку. Налапавъ мишокъ, пидставывъ, вытягъ свердло. Зерно сыпнуло. Трусячысь, якъ у пропасныци, Петро понасыпавъ уси три мишки. Гамазеи булы нызько пры земли, такъ мишки не можна було повни понасыпаты. Одначе, що теперъ робити? Покынуты дирку незатулену—зерно вытече на землю, завтра побачуть, знайдуть. Треба заткнуты. И чого се винъ не взявъ затычки? Петро затулывъ дирку однією рукою, а другою почавъ шукати травы на затычку. Трава не росла пидъ гамазеями. Тутъ винъ згадавъ що въ його йе хустка. Винъ знайшовъ іи, такъ-сякъ заткнувъ дирку. Тоди вытягъ одынъ клунокъ з-тидь гамазеи, ставъ и думае:

— До-дому несты? Ни, то дуже довго буде. Попереношу на могилу, нехай тамъ перележуть, поки що.

Могила була за селомъ, на сьому жъ выгони, тамъ, де колысь гріяныця йшла, а теперъ тильки валъ зостався высокий. Поспишаючись, однісь Петро одынъ клунокъ. Ти два клунки булы менши, винъ забравъ ихъ одразу. Уси три винъ заховавъ

на могыли въ бур'яни. Хотивъ бувъ до-дому йты, та знову про дирку згадавъ. Треба взяты кращу затычку, а то хустка колы бъ не выпала. Винъ тыхо пройшовъ до чайогось тыну, выламавъ цурупалокъ и пишовъ знову до гамазеивъ. Пидлизъ уп'ять, обережно вытягъ хустку й заткнувъ дирку дерев'яною затычкою. Цурупалокъ саме прыйшовсь и мицно стремивъ у дирци. Петро спробувавъ—добре. Мабуть до-долу трохы зерна розсыпалося. Винъ помацькы позагортавъ його землею.

Вернувшись до-дому, увійшовъ у хату.

— Горпыно!

Ничого не чуты. Мабуть, спыть. Лигъ винъ на пилъ, не раззываючись, тильки свыту скинувъ.

— Горпыно, ты спышъ?

— Ну?

— Я заховавъ на могыли...

— Про мене, де хочъ ховай, а я тоби у пособи не буду!

Замовкъ Петро.

IV.

Никому й на думку не впало, щобъ можна було вкрасты хлибъ изъ замкненои гамазеи. Та й крадижка була невелычка, то не дуже й помитна. Бачучы Петро, що нигде ничего про крадижку не чуты, перениссъ жыто до-дому. Та його стало не на довго. Уп'ять хочъ знову красты йды. Та тильки тутъ трошки пособыла доля. У сусиднього пана видійшовъ наймытъ, то Петро впрохавсь у наймы. Ставъ винъ жыты въ пана, тильки начуваты до-дому ходывъ. Дома злыдни зосталыся злыднями, але й за те слава Богу, що хочъ голодни не сидилы. А про крадижку й доси не чуть було ничего. Петро заспокоився.

Ни, не заспокоився... Винъ давно вже згубывъ свій спокій, давно його не стало, ажъ изъ тієї темної ночі, якъ винъ пидъ гамазеями бувъ. И не крадижка стала його мучыты, ни. Про неи винъ спершу й не думавъ. Тильки жъ Горпына мовъ не та до його стала. Зныклы ти размовы щыри та ласкави,—теперь вона зъ чоловикомъ иноди й слова не промовить за день—сумна—сумна ходыть. Дали й у наймы пишовъ Петро, ставъ тильки ввечери жинку бачыты—не пособылося. Все мовчыть. То що-ночи Петро

ходыvъ, а то вже тильки двичи, трyчи на тыждень, бо знае, що дома не прывитають, не загомоняютъ, що дома ще тяжче на серци буде. Винъ не докоряvъ жинци: його самого вже почынала грызты згадка про те дило. У день, середъ невгавной роботы, ще не такъ було тяжко—забувалося; а въ ти ночи, що винъ то въ пана, то дома ночувавъ, у ти похмури ночи не було йому спокою. Бо загынуло його щастя, може на вики загынуло. А воно жъ було колысь, те щастя, було навить и тоди, якъ голодъ ихъ мучывъ. А теперъ усе зныкло. Тильки груды пече, такъ пече... „Хочъ бы кара, та не така. Хочъ бы налаяла мене, хочъ бы докоряла, а то мовчыть, ничего не каже, а якъ былына сохне“.

Се було въ недилю ввечери. Петро сидивъ дома биля столу, а Горпына на полу дытыну колыхала. Каганецъ потроху бlyмавъ, и пры його свитли жинка здавалася ще бильше змученою, нижъ у день. Облычча змарнило, очи позападалы, и якась мука свитылась у ихъ у той часъ, якъ вона ихъ пиднимала видъ колыски. Жаль стыснувъ серце Петрови. Уставъ винъ, пидішовъ, сивъ биля неи.

— Горпыно!

Вона мовчки пидняла на його смутни очи.

— Горпыно! докы мы будемо такъ мучытыся?...

У його порвався голосъ: щось стыснуло, мовъ клищамы, горло. А вона все мовчала. Ледви перемигъ себе Петро, знову почавъ:

— Обое мы гынемо... Уся душа перемучылась... Скажы мени, що ты маешъ на думци, скажы, бо докы жъ такъ жыты?...

Вона зновъ глянула на його своимы позападалымы очыма и тыхо спустила ихъ до-долу. И Петрови здалося, що той поглядъ досягъ йому ажъ у серце и якъ ножемъ ризонувъ його.

— А що я тоби скажу? — почала вона тыхо.—Адже ты самъ знаешъ... Я казала—не робы... Колы жъ несыла моя... Я любыла тебе, а ты злодіемъ зробывсь...

— Нехай и такъ,—говорыть Петро,—але жъ ты знаешъ, я не тымъ це зробывъ, що... ты знаешъ, що не можна було цього не зробити...

— Я знаю,—тыхо одмовыла Горпына.—Усе те я знаю... Але що жъ я зъ собою зроблю, колы я не можу, колы мени несыла

до того звыкнуты. Краще бъ я зъ голоду вмерла, нижъ се ста-
лося!

Вона все ныжче й ныжче нахылялась до колыски.

— Яке теперь жыття буде?... Не жыття, а мука... Чы ждала
жъ я того, чы сподивалася!

И вона тяжко зарыдала, прыпавши до колыски и бьючысь
головою объ іи быльця. Злякана дытына прокынулась и соби за-
плакала. А Горпына мовъ не чула іи. Довго вона ховала свою
муку, и ось теперь та мука сльозамы выбухнула. Тильки жъ не
пособылы ти сльозы, не вынеслы лыха зъ души...

V.

Ще бильшый сумъ обнявъ Петра. За останній тыждень
винъ перемучыўся такъ, шо й пизнаты його не можна було. Дума
по думи мыналы въ Петровій голови, все чорни, непрывитни
думы. Разъ, середъ ночи, у його промайнуло въ голови: пры-
знатыся? Въ острогъ замкнуть... Тамъ зъ злодіамы, зъ розбійны-
камы... А хиба винъ самъ не злодій? Ну й нехай у пута закують,
поведуть... А сынъ? А Горпына? Що тоди зъ сыномъ буде?

— Що! А теперь хиба краще? Теперь мени жинка—не жинка,
неначе й дытына не моя дытына... Гирше не буде, та хочъ
Горпыни може полекшае, якъ мене не бачытыме.

И юшчэ винъ думавъ про се, то все дужче хоти-
лося йому все росказаты, крыкнуты:—Се я!...

И въ його обертомъ ишла голова. Винъ ходывъ зовсімъ
якъ несамовытый, и його позападали очи иноди такъ страшно
блышчалы, шо Горпына часомъ лякалася його.

И ось наставъ часъ, наважывся винъ. Се було въ недилю.
Строкъ у пана винъ уже выбувъ и жывъ дома. Винъ уставъ
рано и мовчки почавъ справляться биля хазяйства.

— Хиба все сказаты ій?—думавъ винъ.—Ни, якосъ страшно.
Нехай довидаеться сама, якъ уже зроблене буде.

И винъ вештався на двори, не ввиходывъ у хату, бо йому
тяжко було бачыты жинку. Такъ сякъ перебувся до обидъ. По
обиди одягсь, глянувъ на Горпыну и знову подумавъ: „Сказаты?“
Вона мовчки поралася биля печи и не дывилася на його. Винъ
одвернувсь, перехрыстывсь и пишовъ зъ хаты.

Горпыну здывувавъ Петро тымъ, що йдучи помолывсь. Але вона не зупынла його: ій тяжко було зъ имъ розмовляти. Вона й теперъ любыла його и тымъ то ще тяжче ій на серци було тоди, якъ вона прыгадувала, що ій чоловикъ—злодій.

Петро тыхо йшовъ до волосты. Його перестривали люде, а винъ и не бачывъ ихъ,—такъ опанували його думки. А прите винъ бувъ якосъ надзвичайно спокійний. Саме такъ, якъ тоди, колы винъ ишовъ красты, саме такъ и теперъ якысь дывный спокій обнявъ його.

Але жъ якъ побачывъ винъ зибрану коло волосты громаду, то серце заколотылося въ грудяхъ. Якъ винъ скаже передъ громадою? Хиба пидождаты, покы розійдуться, та сказаты самому старости?

Тымъ часомъ винъ наближувся до громады. Винъ и самъ не пам'ятавъ, якъ протопивъся промижъ людей до самого рундука. На рундуци стоявъ пысарь, щось чытавъ. Петро ставъ ждаты. Пысаривъ голосъ видбывавсь у вухахъ, але жъ сливъ зрозумиты винъ не мигъ. Та винъ и не сylкувався прыслухатысь до ихъ. Голова йому палала.

Що се? Громада загвалтувала—се пысарь дочытавъ. Уже часъ.

Винъ знявъ шапку й почавъ:

— Люде добри!...

Громада трохы вщухла.

— Петро щось каже, слухайте!

— Та чого тамъ йому треба?

— Та слухайте вже, що чоловикъ каже!

Петрови перехопило духъ, винъ ледви дыхавъ. Охъ! Якъ груды сперло...

— Люде добри! Простить мене, бо я злодій! Я вкравъ зъ гамазеи...

И те промовывши, винъ упавъ до нигъ громади...

Громада ледви зрозумила, за вищо Петро зве себе злодіемъ, бо никому й на думку не впало, що зъ гамазеи вкрадено. Пысарь звеливъ бувъ заразъ арештуваты Петра, але громада не

дала:—Се наше добро, нашъ и судъ!—гукалы люде. Але громада ничего не зробыла Петрови. Винъ самъ зибравъ уси гроши, шо мигъ заробыты, купывъ тры повныхъ мишки хлиба й одвізъ у гамазеи. И немовъ у-друге на світъ народывся тоди. Громада не разумомъ, а якось серцемъ почула, якъ Петро мигъ дійты до такого дила, и никто бильше не згадувавъ про його. Самъ Петро потроху заспокоився. И Горпина, зновъ стала його Горпиною, такою, якъ и першне була... И стали вони знову жыты, якъ жылы...

1884.

